

BİBLİYOGRAFYA :

C. Th. Stanford, *About Algeria*, London 1912, s. 122-147; Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul 1957; *De L'ALN à L'ANP*, Alger 1974; Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 142-170; *Algeria A Country Study* (ed. H. D. Nelson), Washington 1978, s. 27-69; J. M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib*, Cambridge 1980, s. 236-258, 316-341; Hocine Ait Ahmed, *Mémoires d'un Combattant L'Esprit d'in dependance 1942-1952*, Paris 1983; Bessâm el-Aselî, *el-Mücâhidüne'l-Cezâ' iriyüün*, Beyrut 1986; Rachid Tlemcani, *State and Revolution in Algeria*, Colorado 1986; N. C. Chatterji, *History of Modern Middle East*, New Delhi 1987, s. 182-199, 271-274, 511-518; "Algeria", *The Middle East and Nord Africa 1988*, London 1987, s. 269-278; "Algerie", *Le Grand Robert des noms prapres*, Paris 1987, I, 70-74; D.-M. Frémy, *Quid 1991*, Paris 1991, s. 866-871; A. Martel, "Note Sur L'Historiographie de L'Insurrection Algerienne de 1871", *Les Cahiers de Tunisie*, XXIV/93-94 (1976), s. 69-84; "Algeria, Subjugation and Resistance", *Arabia*, sy. 7, London 1982, s. 8-19; H. Roberts, "Radikal İslamcılık ve Cezayir", *Dünya ve İslam*, sy. 1, İstanbul 1990, s. 65-92; Muhammed Amireş, "Cezayir'de İslâmî Kurtuluş Cephesi (FIS) (1988-1991)", *a.e.*, sy. 9 (1991), s. 75-84.

DAVUT DURSUN

III. KÜLTÜR VE MEDENİYET

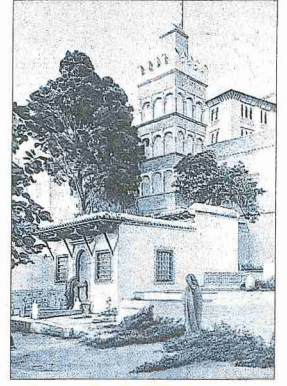
1. Dinî Hayat, Mezhepler, Tasavvuf ve Tarikatlar. Cezayir'in eski sakinleri (Berberiler) bazı tabiat varlıklarıyla öküz, keçi gibi bir kısım hayvanları kutsallaştırmışlar, onları ilâhî semboller kabul etmişler ve onlara kurbanlar kesmişlerdir. Milattan önce 2000'li yılların sonunda Fenikeliler'in gelmesiyle onların dinî inançları yaygınlık kazanmıştır. Daha sonra Filistin'den Afrika'ya doğru başlayan ilk göçlerle birlikte (m.ö. yaklaşık 588 yılında) Yahudilik ortaya çıktı. Yahudilik İslâm fetihleri başlayınca kadar bazı cemaatlere münhasır kaldı ve halk ara-

sında daha çok putperestlik yaygınlaştı. I ve II. yüzyıllarda ise Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Bununla birlikte Hıristiyanlık Cezayir'de, Romalılar döneminin sonlarından itibaren ve Vandallar'la Bizanslılar dönemlerinde, V-VII. yüzyıllarda mezhep savaşları sebebiyle, özellikle teslîs akidesini reddeden Arius mezhebinin yayılmasıyla parçalanmaya devam etmiştir.

İslâm fetihleriyle birlikte o güne kadar putperest olarak kalmış birçok Berberî kabilesi İslâmiyet'e girdi ve aralarında Hâricî mezhebi yayıldı (670-750). Bu durum, Tâhert'i kendilerine merkez yapan Rüstemiler Devleti (777-909) hâkimiyeti altındaki bölgelerde İbâziyye'nin yerleşmesine sebep oldu. Ağlebîler'le (800-909) olan mücadeleleri ve ardından Şii-Fâtımî Devleti'nin (909-1171) kurulması ile İbâziyye mezhebinin yayılması engellendi.

Diğer taraftan Ağlebîler döneminde İmam Sahnûn (ö. 240/855) ve öğrencilerinin gayretleriyle Mâlikî mezhebi yayıldı; Mu'tezile, Hanefî, Zâhirî ve Şâfiî mezheplerine karşı üstünlük sağlayarak bölgeye yerleşti. Mâlikî fakihlerinin nüfuzu XI. yüzyılın başlarından itibaren Hammâdîler ve Murâbitlar döneminde oldukça güçlendi. Muvahhidler tarafından yürütülen ıslahat ve mehdîlik hareketi de Mâlikîler'in nüfuzunu etkilememiştir.

Fakihlerin gösterdikleri gayretlerin ve Endülüs'ten gelen âlimlerin Cezayir şehirlerinde yerleşmelerinin halk arasında dinî şuurun yaygınlaşmasında çok önemli etkileri vardır. Sahil kesimlerinin hıristiyan tehdidi altında bulunmasının ve Muvahhidler'in kurucusu Abdülmü'min el-Kümî döneminde (1130-1163) hıristiyan ve yahudi cemaatlerin İslâm'a gir-

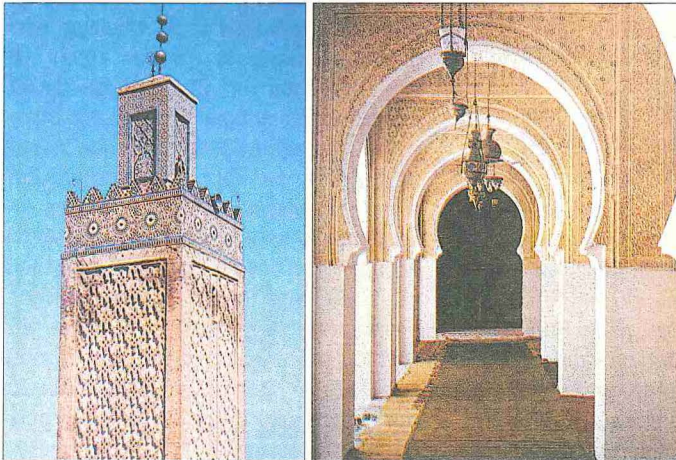
Sidî
Abdurrahman
Camii -
Cezayir

mesinin de Cezayir İslâm birliğinin tamamlanmasında rolü olmuştur.

Dinî şuurun çok güçlü olduğu bu şartlar altında tasavvuf hareketi başlamış, şehir ve köylerde yayılmıştır. Bu hareketin başında büyük velî Ebû Medyen Şuayb bulunmaktadır (VI/XII. yüzyıl). Daha sonra zâviyeler (tekkeler) şeklinde kurumlaşan bu hareket özellikle köy halkının mânevî, sosyal ve ekonomik ihtiyaçını karşılamıştır. Bu bölgelerde merkezî otorite zayıf olduğundan XV. yüzyılın sonlarında zâviyelerdeki şeyhlerin nüfuzu çok arttı. Sahil kesiminde İspanyollar'a karşı durmak ve kendilerini tehdit eden Hıristiyanlık tehlikesi karşısında kurtarıcı gözyle baktıkları Türk idarecilerin desteklemek için halk onların etrafında toplandı. Bu sırada şehirlerde dinî hizmetler Mâlikî mezhebi mensuplarının yetkisi ve sorumluluğu altında idi. Bu mezhebe mensup âlimler ibadet, eğitim ve yargı ile ilgili bütün faaliyetleri yürütüyorlardı. Cezayir'de Türk hâkimiyetiyle beraber Hanefî mezhebinin güçlenmesiyle birçok hayır kurumu ve bunların gelirleri, Hanefî mescidlerine ait vakıflar Hanefî müftüler tarafından idare edilmeye başlandı. Halkın Mâlikî olan büyük çoğunluğunun dinî işlerine ise yine Mâlikî müftüler bakıyordu. Yargı ve fetva işleri de Mâlikî müftülere bırakılmıştı.

Tarikat şeyhlerinin nüfuzunun artmasıyla birlikte özellikle dağlık ve çöl bölgelerinde zâviyeler faaliyet göstermeye başlamış, bu sayede halk Kur'an okumayı, Arapça dil bilgisinin bazı esaslarını ve fikhî bilgileri öğrenmiştir. Bu durum zâviyelerin dinî ilimlerin okutulduğu kurumlar haline dönüşmesine yol açmış, bu kurumlar ise dinî hayatla ruhî hayatı bir arada yürütmüşlerdir.

Tarikatların önemi ve yayılma gücü müridlerinin sayısı ile ölçülürdü. Mürid-

Merinler
dönemine ait
Sidî Ebû
Medyen
Camii'nin
minaresi
ve içinden
bir görünüşü

lerin şeyhlere hediyeler takdim etme geleneği, zamanla bazı tarikat mensupları arasında çeşitli bid'atların ortaya çıkmasına ve ahlâka aykırı bazı davranışlarının hoşgörü ile karşılanmasına sebep olmuştur. Bazı tarikat mensupları, özellikle Fransız işgalinden (1830) sonra işi Fransız işgal idaresine yaranma, onlarla iş birliği yapma ve ıslahatçı fikirlere karşı çıkma noktasına kadar götürmüşlerdir. Ancak başta İmam Abdülhamîd b. Bâdis, Tayyib el-Ukbî ve Beşîr el-İbrâhîmî olmak üzere bütün ıslahatçılar onlara karşı çıkmışlardır.

Cezayir'de Osmanlı döneminin sonlarında ve Fransız işgali sırasında yirmiden fazla tarikat vardı. 1897'de Fransızlar, 349 zâviyeye bağlı 293.468 tarikat mensubunun bulunduğunu belirtmişlerdir. Daha çok Batı Cezayir'de yayılmış olan tarikatların bazıları şöyle sıralanabilir: 1. Kâdiriyye. Batı Cezayir'deki Arap kabileleri arasında büyük bir nüfuz sahipti. Emir Abdülkâdir de aynı tarikata bağlıydı. 2. Derkâviyye. Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî (ö. 1823) tarafından kurulmuş olup Batı Cezayir'de yayılması, Türkler'e karşı mücadelesiyle tanınan Derkâvî'nin halifesi Abdülkâdir b. Şerîf vasıtasıyla olmuştur. 3. Ticânîyye. Şeyh Ahmed et-Ticânî (ö. 1805) tarafından kurulmuş ve daha çok Sahrâ ve Sudan bölgelerinde yayılmıştır. 4. Tayyibiyye. Tayyib el-Vezzânî'nin (ö. 1668) kurduğu tarikat Vehran'ın bazı bölgelerinde nüfuz kazanmıştır. 5. Aleviyye. Müstegânim'de Şeyh Ahmed el-Alevî tarafından 1910 yılında kurulmuştur. Modern metotlarla faaliyet gösteren bir tarikat olup mensupları faaliyetlerini yayımladıkları *el-Belâğu'l-Cezâ'irî* adlı gazetede tanıtılmışlardır.

Orta ve Doğu Cezayir'deki tarikatların başında ise Rahmâniyye gelmektedir. Bu tarikat Sîdî Muhammed b. Abdurrahman el-Kaşûlî (ö. 1794) tarafından kurulmuş olup özellikle dağlık bölgelerde yayılmıştır. Türk yöneticilerle iş birliği yapan tarikat 1851'den itibaren Fransız işgalcilerine karşı çıkmış, ancak Şeyh Haddâd'ın başında bulunduğu cihad hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine (1871) Fransız yönetimiyle iyi ilişkiler içine girmiştir.

Bunun dışında mahallî bir nüfuzla sahip olan İseviyye, Ammâriyye, Hansâliyye ve Senûsiyye tarikatlarını da zikretmek gerekir. Bu arada daha az nüfuzlu tarikatlar da vardı ki Kerzâziyye, Şeyhiyye, Zeyyâniyye, Arûsiyye, Nâsiriyye,

Şa'biyye, Yûsufiyye, Medyeniyye ve Derdîriyye bunlar arasında yer almaktadır.

Dinî meseleler karşısındaki duyarlılık ve özellikle Ortadoğu'daki diğer İslâm ülkeleriyle gelişen kültürel münasebetler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Cezayir'de bir ıslahat hareketinin doğmasına yol açmıştır. Söz konusu hareketin başında Abdülkâdir el-Meccâvî (ö. 1914), Abdülhalîm b. Semâye (ö. 1933) ve İbnü'l-Mevhûb (ö. 1939) bulunmaktaydı. Bu hareket Abdülhamîd b. Bâdis'in (ö. 1940) çalışmaları ve 1931'de kurulan Cem'iyyetü'l-ulemâi'l-müslimîne'l-Cezâiriyyîn ile daha çok gelişmiştir. ıslahat hareketi, millî ve İslâmî öğretimin yaygınlaştırılması, sömürgeci güçlerle iş birliği yapan ve aynı zamanda halkı gerçek İslâm prensiplerinden uzaklaştıran tarikatçılarla mücadeleyi gaye edinmiştir. Bu hareket, Cezayir bağımsızlık mücadelesi (1954-1962) için de uygun bir zemin oluşmasında etkili olmuştur.

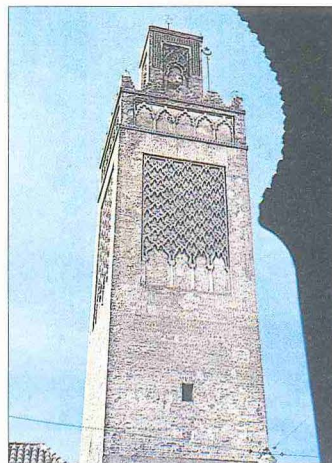
Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra sosyalist-laik anlayış dinin toplum hayatındaki etkisini sınırlandırmıştır. Cem'iyyetü'l-ulemâi'nin ortadan kalkması, tarikat faaliyetlerine de son verilmiş olması Cezayir toplumunu ruhî ve fikrî bir boşluğa sürüklemiş, bu durum 1960'lı yıllarda Mâlik b. Nebî'nin (ö. 1973) yazılarıyla öncülük ettiği yeni bir İslâmî hareketin ortaya çıkmasını çabuklaştırmıştır. 1970'li ve 1980'li yıllarda büyük bir baskı altında gelişen bu hareket, Cezayir toplumundan büyük kalabalıkları bünyesine çekmeyi başardı. Daha sonra bu kalabalıklar mevcut yönetime karşı bir güç oluşturdular ve 1988 Ekim olaylarından sonra yönetim tarafından tanınan birer siyasî teşkilât olarak ortaya çıktılar. Söz konusu teşkilâtların başında İslâmî Selâmet Cephesi yer almakta,

başında da Abbas Medenî bulunmaktaydı. Diğer teşkilâtlar ise Hareketü'l-müctemai'l-İslâmiyye ile Hareketü'n-nehdati'l-İslâmiyye'dir.

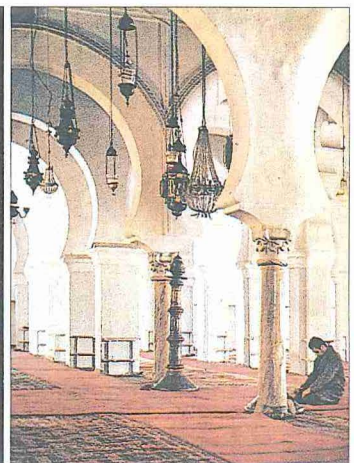
2. Edebiyat. Cezayir'de İslâm'dan önce çoğu Latince birçok edebî eser ortaya konulmuştur. O dönemdeki edebiyatçıların en meşhurları II. Juba, Fronton, Aputé Saint Augustin'dir.

İslâmî dönemde kaleme alınan eserlerin ise çoğu dinî ilimler ve dille ilgilidir. Şiir, biyografi ve tarih en çok uğraşılan alanlar olmuştur. VIII-XIV. yüzyıllarda şiirde Bekir b. Hammâd, İbn Hânî, İbn Reşîk el-Kayrevânî, İbn Muhriz, Vehrânî, İbn Hamîs el-Hacrî ve Şerîf Tilimsânî; biyografi ve tarihte Ebû Zekeriyâ el-Vercelânî, İbn Hammâd es-Sanhâcî, Ahmed b. Ahmed el-Gubrîni ve İbn Kunfüz; fıkıh ve dil alanında ise Fakîh el-Vercelânî, Ebû Hâmid es-Sagîr, Ebû Mu'tî ez-Zevâvî, Abdüsselâm ez-Zevâvî ve İbn Merzûk el-Hatîb gibi meşhur simalar yetişmiştir. XV. yüzyıldan itibaren edebî eserlerde taklitçilik başlamış ve bu eserlerin çoğu dinî konularda şerh ve hâşiye yazmaktan ya da tarihî kayıtlardan ibaret kalmıştır. Bu dönemde yetişen meşhur edip ve bilginlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Ahmed b. Mahlûf, Ebû'l-Fazl el-Mışdâlî, Abdurrahman es-Seâlibî, İbn Abdülkerîm el-Megilî es-Sünûsî, Ahmed el-Vensherîsî, Abdurrahman el-Ahdarî, Ebû Mehdi İsâ, Ahmed b. Kâsım el-Bûnî, Abdülazîz es-Semîni, Tenesî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, İbn Meryem el-Medyûnî, Abdülkerîm b. Fekkûn, Hüseyin el-Vertalânî, İbn Ammâr el-Cezâiri, Abdürrezzâk b. Hammâdûş, Ebû Râs en-Nâsîrî, İbn Sahnûn er-Râşidî ve Hamdân Hoca.

Cezayir edebiyatı XX. yüzyılın başında hem şekil hem de muhteva yönünden

Abdülvâdiler
dönemine ait
Tilimsân
Ulucamli'nin
minaresi
ve caminin
içinden
bir görünüşü

yenilenmiş, seviyesi yükselmiş ve konuları çeşitlenmiştir. Araştırma ve edisyon kritikte Muhammed b. Ebû Şeneb; biyografide Ebû'l-Kâsım el-Hifnâvî; şiirde Muhammed el-İd Âl-i Halife, Müfdî Zekeriyâ ve Ramazan Hammûd; hitabet ve fıkra yazarlığında İbn Bâdis, Muhammed Beşîr el-İbrâhîmî, Sâdık Dendân, Ömer b. Kaddûr, Saîd ez-Zâhirî, Emîn el-Amûdî; tarihte Şeyh Mübârek el-Mîlî, Ahmed Tevfîk el-Medenî, Ali Dübûz, Abdurrahman el-Ceylâlî ve fıkıhta Şeyh Etfafeyyîs bu dönemin tanınmış simalarıdır.

Fransız eğitimi Fransızca yazılan bir Cezayir edebiyatı türü ortaya çıkarmıştır ki bunun en önemli özelliği derin bir duygusallığa sahip oluşudur. Ancak bu edebiyat orijinallikten uzak kalmış ve toplum üzerinde etkili olmamıştır. Daha çok hikâye ve roman tarzında kendini gösteren bu akımın öncüleri Mevlûd Ma'merî, Muhammed Dîb, Kâtib Yâsîn, Mâlik Haddâd, Asiyâ Cebbâr ve Reşîd Meymûnî'dir.

3. Mimari. Eskiçağ'da mimaride Roma üslubu hâkimdi. Bu dönemde yapılan zafer takları, mâbedler, tiyatrolar, çarşılar, hamamlar, surlar ve kiliseler mimaride ne kadar ileri gidildiğini göstermektedir.

İslâmî devirde ise İslâmî şehir üslubu ağırlık kazanmıştır. Bu üslubun belli başlı özellikleri, sokaklarının kıvrımlı olması ve binaların iç içe girmesidir. Cami, saray, han vb. yapılarda da gözlenen bu gelişme VIII-X. yüzyıllarda Tubne şehrinin tamiri, Tâhert, Sadrâte, Muhammediye (Mesîle), Kal'atü Benî Hammâd şehirleri ile Vâdî Mizâb'daki (Mzab) yerleşim merkezlerinin kurulmasıyla büyük ilerleme kaydetmiştir. İslâmî üslup XI. yüzyılda Bicâye, Tenes, Vehran, Huneyn şehirlerinin kuruluşu, Cezayir, Tilimsân ve Konstantin'in gelişmesinde görülen Endülüs tesiriyle iyice kök salmıştır.

Kal'atü Benî Hammâd, Bicâye ve Tilimsân'da mahallî geleneklerle Doğu Endülüs mimarisinin kaynaşması sonucunda ortaya çıkan İslâmî mimarinin en güzel örnekleri yer almaktadır. Kal'atü Benî Hammâd'da Kasrû'l-Menâr, Bicâye'de Kasru Emîmûn ve Kasrû'n-Necm, Tilimsân'da el-Ubbâd, Sîdî el-Halvî, Sîdî Belhasan camileriyle Mansûre Minaresi ve Meşver Sarayı bunların belli başlılarıdır.

Eski Cezayir şehri (el-Kasaba) Akdeniz etkileriyle Şark (Türk) üslubunun yanı sıra

ra mahallî özellikleri de birleştiren uyumlu ve ince zevk mahsulü bir mimari tarzı yansıtmaktadır. Cezayir'e "Kireç şehri" lakabının verilmesine sebep olan beyaz badanalı, kafesli dar pencereli ve ahşap direkler üzerine oturtulmuş giriş katı ile bir üst kattan meydana gelen denize nâzır evler Cezayir'in geleneksel ev tarzının örnekleridir.

4. Müsiki. Halk müziği, gerek seslendirilmesi gerekse nağmeleriyle Cezayir halkının zevkini, şehirde ve köydeki hayat tarzını yansıtmaktadır. Bedevî müziği, nağmeleri ve söyleniş tarzının sadeliğiyle bendir, gayda, davul ve kaval gibi basit aletlerle çalınan bestelenmiş halk şiirine dayanır. Bu tür manzumeleriyle meşhur olanlardan bazıları Şunlardır: Saîd el-Mendâsî, Ahdar b. Hallûf, Ahmed b. Şerîkî, İbn Sâiyb, Mustafa b. İbrâhim ve Muhammed b. Kaytûn.

Sanat müziği olarak bilinen şehir müziği ise ince üslubu, girift nağmeleri ve çeşitli seslendirmeleriyle apayrı bir özellik taşımakta ve Endülüs kaynaklı **müveşşah*** ve zecal türlerinin etkisinde kaldığı açıkça görülmektedir. Bu müzik türü daha çok ud, kanun, kemeç ve rebab gibi telli kaval, zurna ve gayda gibi nefesli aletlerle ve davul, sanc, def, târ, darbuka gibi ritm aletleriyle icra edilir.

5. Resim ve El Sanatları. Eskiçağ'dan kalma fresk ve gravürler, ilk Cezayir insanının toplum ve çevre yapısını tasvir ettiği ilk sanat levhalarıdır. İslâmî dönemde daha çok evleri, köşklere, mescitleri ve mushafı süsleyen işlemler ve nakışlar ön plana çıkmıştır. Modern resim ise Arap harflerinin bitkisel süslemeler ve geometrik şekillerle kaynaşmasından meydana gelmektedir. Cezayirli sanatkarların koruyup geliştirdikleri

ri bu resim sanatı ahşap oymacılık ve mücevherler üzerine çeşitli nakışlarda da kullanılmaktadır.

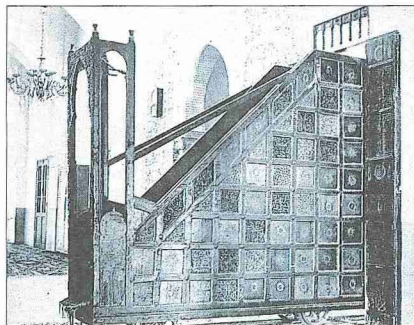
Cezayir el sanatları mahallî görgü-bilgi ve yeteneklerle dış tesirlerin tercümanı durumundadır. Özellikle şehirlielerin elbiselerinde uygulama alanı bulan bu sanat daha çok altın, gümüş ve ipek ipliklerle işlenen desenleri ön plana çıkarmaktadır. Bu desenler bazı kadın elbiselerine büyük bir sanat değeri kazandırmıştır. Bazı Endülüs asıllı aileler özellikle kaftan, sadriye, kemer, şalvar ve yaka yapımında çok meşhur olmuşlardır. Gümüş üzerine mercan kakma, deri işleme, bakırcılık, ahşap işlemeciliği ve geleneksel silâhlar yapımı da önemli bir gelişme göstermektedir.

6. Eğitim-Öğretim ve İlmî Hayat. Cezayir'deki eğitim, İslâmî dönemin başlangıcından XX. yüzyılın sonuna kadar köylerde küçük mekteplerde ve zâviyelerde, şehirlerde ise mescidlerde ve medreselerde yürütülmekteydi. Buralarda Kur'an'ın ezberlenmesi yanında Arapça ile ilgili temel bilgiler ve bazı fikhî meseleler öğretilirdi. Bu kurumlar vakıfların gelirleriyle beslenirdi. Dağlık yörelerden, Sahrâ ve Vehran bölgelerindeki zâviyelerden büyük fakihler yetişmiştir. Bu zâviyeler içinde en çok şöhet bulanlar Sîdî Mansûr, Abdurrahman Yellûlî, Ali b. Şerîf, Meccâce ve Kaytana zâviyeleridir. Şehirlerdeki medreseler de fıkıhta ve Arapça'daki ilmî seviyeleriyle tanınmaktaydılar. Bu medreselerin en meşhurları Cezayir, Tilimsân, Mâzûne, Kostantîne ve Bicâye'deki medreselerdir.

Fransız işgaliyle birlikte Arapça öğretimi gerilemiş, fıkıh öğretimi ise ancak Kabâil (Kabîliye) ve Sahrâ gibi uzak bölgelerdeki bazı zâviyelerde yapılabilmıştır.

Cem'iyetü'l-ulemâ'l-müslimîn ile Hizbû's-şa'b tarafından kurulan medreselerin sayısının azlığına ve işgal kuvvetlerinin bunlarla kıyasıya mücadele etmesine rağmen Arapça'nın öğretilmesinde ve Cezayir'in Arap-İslâm şahsiyetinin korunmasında çok büyük rolü olmuştur (1958 yılında mevcut kırk üç medresede 14.472 öğrenci okumaktaydı). Önceleri Fransızca olan resmî eğitim ve öğretim, bağımsızlığın kazanılmasından sonra Arapça-Fransızca şeklinde bir gelişme göstermiştir. Ancak eğitimin Arapçalaştırılması, lise bitirme imtihanlarının Arapça olarak yapıldığı son yıllara kadar ciddi bir ilerleme kaydetmemiştir.

Murâbitlar dönemine ait Cezayir Ulucami'nin ahşap minberi

Cezayir Üniversitesi Cezayir'deki yüksek öğretimin en önemli merkezi sayılmaktadır. 1881 yılında kurulan üniversite bugün edebiyat ve sosyal ilimlerde yüksek bir seviyeye ulaşmıştır; ayrıca çok zengin bir kütüphaneye sahiptir. Cezayir'de bulunan diğer üniversiteler de şunlardır: Câmiatü'l-Cezâiri't-tikniyye, Câmiatü Vehrân li'l-ulûmi'l-insâniyye, Câmiatü'l-İslâmiyye bi-Kostantîne; ayrıca Kostantîne, Annâbe, Setif, Bâtne, Tizî-uzû, Belîde, Tilimsân ve Belabbâs üniversiteleri. Bütün bunların yanı sıra yüksek okullar ve enstitüler de eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Önemli kütüphanelerin başında yer alan el-Mektebetü'l-vataniyye el-Cezâiriyye, Cezayir şehrinde bulunmaktadır (kuruluşu 1835). Yaklaşık bir milyon cilt kitaba sahip olan bu kütüphanede 3000 civarında yazma eserin bulunduğu bir bölüm de vardır. Mektebetü câmiati'l-Cezâiri'l-merkeziyye 1881 yılında kurulmuş olup bünyesinde daha çok ilmî-edebeî kaynak eserler toplanmıştır. 1962'de bağımsızlığın kazanıldığı gün Fransızlar tarafından yakılan kütüphane daha sonra onarılmış ve kitap bakımından zenginleştirilmiştir. Cezayir'de bulunan diğer kütüphaneler ise Mektebetü dâri'l-arşif el-merkezî ile el-Mektebetü'l-belediyye'dir. Ayrıca Kostantîne, Tilimsân ve Vehrân şehirlerinde mahallî kütüphaneler bulunmaktadır. Bunların yanı sıra zâviyelerdeki kütüphanelerle bazı zengin ailelerin özel kütüphaneleri de bulunmaktadır ki buralarda işgal sırasında Fransızlar'ın imhasından kurtulmuş bazı değerli yazma eserler mevcuttur.

Cezayir Arşivi, Müessesetü'l-vesâikî'l-vataniyye'nin ihdas edilmesiyle 1971 yılında kurulmuş olup bir kısmı Osmanlı dönemine, diğer kısmı da Fransız işgali dönemine ait belgeleri ihtiva etmektedir. Burası Kostantîne ve Vehrân'da bulunan bölgesel arşivlerle de bağlantılı olarak çalışmaktadır. 1971'de el-Merkezü'l-vatanî li'd-dirâsâti't-târihiyye kurulmuş, ancak daha sonra Merkezü'l-bahsi'l-ant-rübülücî ve'l-etnûgrâfi bünyesine katılmıştır. Ayrıca çok sayıda başka merkezler de bulunmaktadır. Bunların arasında en önemlisi Merkezü tatvîri mesâdiri't-tâka'dır.

Cezayir'de çok sayıda müze bulunmaktadır. Cezayir şehrindeki bu müzelerin en önemlileri şunlardır: Methaf mâ kablet-t-târih ve'l-antrübülücîyâ, el-Methafü'l-vatanî li'l-fünûni'l-cemîle, el-Methafü'l-vatanî li'l-âdiyyât ve'l-âsârî'l-İslâmiyye, Methafü'l-fünûn ve't-takâlîdi's-şâbiyye, Methafü'l-cihâd, Methafü'l-ceyşî'l-hadîsi't-tekvîn. Diğer bazı şehirlerde de çeşitli müzeler mevcut olup Tilimsân Müzesi önemli İslâmî eserler ihtiva etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Menşürâtü Vezâreti's-sekâfeti'l-Cezâ'iriyey, el-müceherât ve'l-huliy, el-fen, el-imâre ve'l-metâhif, Cezâ'ir 1970-1977; İbn Kurfûz, el-Vefeyât, Beyrut 1971; İbn Zekrî, Evdâhu'd-delâ'il 'alâ vücûbi işlâhi'z-zevâyâ bi-bilâdi'l-ğabâ'il, Cezayir 1953; İbn Meryem, el-Bustân ft zikri'l-evliyâ ve'l-ulemâ bi-Tilimsân, Cezayir 1908; Versilânî, Nüzhetü'l-enzâr ft fa'zli 'ilmi't-târîh ve'l-ahbâr, Cezayir 1908; Gubrîni, 'Uvânü'd-dirâye (nşr. Muhammed b. Şeneb), Cezâyir 1910; A. Berbrugger, L'Algérie historique, Pittoresque et monumentale, Paris 1843; Daumas, La vie arabe et la société musulmane, Paris 1869; Gonzalez, Essai chronologique sur les musulmans célèbres de la ville d'Alger, Alger 1886; O. Dupont — X. Coppolani, Les confréries religieuses musulmanes, Alger 1897; P. Audel, L'orfèverie algérienne et tunisienne, Alger 1902; M. Ricard Bel, Le travail de la laine à Tlemcen, Alger 1913; L. Milliot v.dğr., L'oeuvre législative de la France en Algérie, Paris 1930; A. Berque, Art antique et art musulman en Algérie, Alger 1930; G. Esquer, Costume algérois, Alger 1931; A. Bel, La religion musulmane en Berbérie, Paris 1938; L. Golvin, Les arts populaires en Algérie, Alger 1951; G. H. Bousquet, L'Islam Maghrebî, Alger 1955; J. Déjeux, La Poésie algérienne de 1830 à nos jours, Paris 1963; A. Merad, Le réformisme musulman en Algérie, Paris 1967; Y. Turin, Affrontements culturels dans L'Algérie coloniale, Paris 1971; R. Bouroïuba, L'Art religieux musulman en Algérie, Alger 1974; M. B. Salhi, La Rahmania, Paris 1979; Sa'dullah, Târîhu'l-Cezâ'iri's-sekâfi, Cezayir 1981, I-II; J. Berque, L'Algérie, Terre d'art et d'histoire, Paris, ts.; Mahmûd Şit Hattâb, Kâdetü fethi'l-mağribî'l-Ârabî, Beyrut 1404/1984, II, 157-253; Abdülalîm Abdurrahman Hidir, el-İslâm ve'l-müslimân ft İfrîkiyyeti's-şimâliyye, Cide 1406/1986, s. 155-187.

NÂSİRÜDDİN SAİDÜNİ

CEZAYİR

(الجزائر)

Cezayir Cumhuriyeti'nin başşehri.

Kuruluşu ve Tarihi. Akdeniz kenarında, kıyıya paralel olarak uzanan Sâhil (Sahel) tepelerinin yamaçlarında yer alan şehir adını, körfezde eskiden var olan adalardan (cezâir) almıştır. Bugün bunlardan biri hariç diğerleri ya kara ile bağlanarak ya da liman yapımı sırasında ortadan kalkmıştır.

Cezayir şehrinin tarihi, Fenikeliler döneminde burada bulunan İkösîm adın-

XX. yüzyıl başlarında Cezayir'den bir görünüşü

daki yerleşim yerine kadar geriye gider. Romalılar, Kuzey Afrika'daki Kartaca eyaleti sınırları içinde kalan bu yerin adını Latince'ye uydurarak Icosium şeklinde telaffuz etmişlerdir. V ve VI. yüzyıllarda Vandallar'ın Kuzey Afrika'yı işgalleri sırasında yıkılan Icosium'un Fenikeliler ve Romalılar dönemindeki özellikleri hakkında fazla bilgi yoktur. Bir ara piskoposluk merkezi de olmuş olan Icosium, muhtemelen deniz ulaşımında küçük bir öneme sahipti. Vandallar'dan sonra bölgeye yönelen İslâm fütuhatında önemli bir rol oynamayan şehir, ahali tarafından terk edilmiştir. Sanhâce'ye mensup Benî Mezgennâlar bölgeye gelip yerleşmişlerse de şehir X. yüzyılın ikinci yarısına kadar harabe halinde kalmıştır. Fâtımî Halifesi Mansûr, Sanhâciler'den Zîrî b. Menâd'a (ö. 360/971) Mağrib valiliğini, göstermiş olduğu başarıları sebebiyle oğlu Bulukkîn b. Zîrî'ye de (ö. 373/984) yeni kurulmuş olan Cezâirü Benî Mezgennâ, Milyâne (Miliana) ve Medye (Médéa) şehirlerinin idaresini verdiği göre (960) Cezayir şehri Zîrîler dönemine rastlayan X. yüzyılın ortalarında yeniden kurulmuş veya ihya edilmiştir. O sırada bölgede yaşayan Benî Mezgennâ kabilesinden dolayı yeni şehre Cezâirü Benî Mezgennâ adı verilmiştir. İslâm coğrafyacıları da şehri bu adla anmışlardır (İbn Havkal, s. 67).

Cezayir tabii güzelliği, iklimin yumuşaklığı ve limanın sağladığı rahatlıkla halkı kendisine çekebilmiştir. Ortaçağ İslâm coğrafyacıları, Cezayir şehrinin güzel camileri, işlek imalâthaneleri ve ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu pazar yerleriyle geniş bir alana yayılmış, kalabalık nüfuslu bir yerleşim merkezi olduğunu, halkın su ihtiyacını kıyıda ki kuyulardan karşıladığını ve şehrin çevresindeki tepelerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan Ber-